

På kirkelig oppdagelsesreise i historiens første kristne nasjon.

Hugget i stein

Vi lever livet forlengs og forstår det baklengs. Ikke bare i de store, men også i de små reisene. Forstår litt underveis, mer ved å lese etterpå. Nå er det ikke mange dagene siden vi kjørte ut av Armenia, på hullete veier i leiebil tilbake til Tbilisi i Georgia. På tre–fire dager hadde vi besøkt tre av de fire armenske middelalderkirkene på UNESCOs verdensarvliste. Praktfulle utenfra, mørke og nærmest øde på innsiden.

Armenia har i dag drøyt tre millioner innbyggere, et bitte lite land som historisk sett har vært mange ganger større. Det ble kalt «de tre sjøers land», fordi det grenset til Det kaspiske hav, Svartehavet og Middelhavet. Men erobrere fra dagens Nord-Iran, Nord-Syria, Russland og ikke minst Tyrkia har spist av landet. I år 301 ble Armenia historiens første kristne nasjon. Det skjedde mens troende fortsatt ble forfulgt i Roma.

Robust. Kirkekunsten her er hugget i stein som ikke kan brennes opp. Det finnes nesten ikke ikoner i armenske kirker. Armenerne sluttet å lage dem fordi de ble for lette bytter for plyndring og hærværk. Det er også få kirker som har freskomaleriene i behold. Men i stein har anonyme kunstnere skåret inn intrikate mønstre, ornamenter og symboler vi bare kunne beundre uten å kjenne betydningen av. Og utenfor kirkene sto det eldgamle «khatchkar»-er: forseggjorte kors på store steinblokker.

Vi hadde stoppet ved 800-tallskirkene ved den store Sevan-sjøen, 1.900 meter over havet. Vi hadde skimtet bak skyer det gedigne Ararat-fjellet da vi kjørte inn til hovedstaden Jerevan, fjellet der Noah strandet og deretter anla en vingård. Historisk sett er Ararat tilhørende Armenia. I dag er det tyrkisk. Der i Jerevan hadde vi stått på Republikkplassen lørdag kveld sammen med forventningsfulle innbyggere, rett etter de fredelige demonstrasjonene, og rett før valget som innsatte opposisjonslederen Nikol Pasjinian som ny statsminister.

Brutal historie. Vi hadde kjent på og hørt om forventninger til fremtiden, mindre korrupsjon, løsere bånd til Moskva, tettere til Europa? Kanskje en åpnere tilnærming til Tyrkia, et forhold som har vært fullstendig forgiftet etter at ungtyrkernes folkemord på armenerne 1915–1918 for alvor er kommet på agendaen etter tiår med taushet og fornektelse.

Vi hadde besøkt det store folkemordmuseet og blitt rystet over den voldsomme og planmessige utrensingen av halvannen million mennesker. Brutaliteten var ekstra hard mot prester og munk. Kirker og klostre ble revet for fote. Men vi ble også grepet av hvordan armenerne hedret sine hjelpere, blant dem to nordmenn, Fridtjof Nansen og særlig misjonæren Bodil Biørn, denne modige feministpioneren som reddet et utall kvinner og foreldreløse barn fra myrderiene. «Jeg har vært med å se alt det frykteligste som kan tenkes», skrev hun i et brev hjem i 1915.

Musikken. I dag bor det dobbelt så mange armenere utenfor som i Armenia. Arbeidsomme og høyt utdannede setter de preg på byer i USA, Frankrike, Argentina, Canada, Libanon ... for ikke å snakke om gamlebyen i Jerusalem. Den er jo delt i fire bydeler: En jødisk, en kristen og en muslimsk. Den fjerde er den armenske bydelen, et mystisk og ganske lukket kvarter. Et tilfeldig besøk på egenhånd i den armenske Jakobskirken i påsken 2005 (den var åpen!) står for meg stadig som et merkelig og uforglemmelig minne.

Jeg tror det hadde med musikken å gjøre. Liturgien. Sangen. Den mørke og alvorlige, nesten strenge stemningen. Det samme som du kjenner igjen i nasjonalinstrumentet: *duduk* -en: dette ekstremt melankolske blåseinstrumentet, en slags orientalsk blanding av klarinett og obo, med en cellolignende dybde i seg. Det ble gjort verdenskjent av Djivan Gasparyan, med plater som *Moon Shines at Night* (1993), *Apricots from Eden* (1996), *Heavenly Duduk* (1999) og verdens vakreste tittel: *I Will Not Be Sad in This World* (2003). Musikken på sistnevnte er så trist og vemodig at det er til å grine av, og samtidig til å smile av gjennom tårer.

Men jeg forsto ikke så mye av kirkene mens vi sto inne i dem. Det var noe som manglet der. Haghpat var den første på verdensarvlisten, med et imponerende bibliotek. Det hadde også Sanahin, like ved (navnet betyr «større enn den der», altså naboklosteret Haghpat). Der ble de berømte illuminerte manuskriptene til, bibeloversettelser illustrert med praktfulle miniatyrmalerier. Og her oversatte de lærde skrifter innenfor filosofi, medisin og teologi.

Det som manglet var musikken. Jeg hadde ikke bare hørt Gasparyan. Jeg hadde hørt Armen - Stepanyan traktere det samme blåseinstrumentet for flere år siden, i Uranienborg kirke sammen med Trygve Seim og Frode Haltli. Også magisk musikk med en tilbakeholden kraft. På plate hadde jeg hørt liturgien sunget av de armenske munkene på San Lazzaro, den lille øya utenfor Venezia, som siden 1700-tallet har vært et viktig senter for opprettholdelsen av armensk identitet.

Paradis. Den britiske dikteren Lord Byron dro ut til øya flere dager i uken vinteren 1816 for å lære seg det armenske språket hos munkene her. Han var overbevist om at det jordiske paradiset måtte ha ligget i Armenia! «Jeg lærte andre språk, men var meg selv / og fant meg selv igjen i andres blikk», skrev han i et dikt fra Venezia på denne tiden. Men etter noen måneder treffer han en kvinne inne i byen, skriver han, som var lettere å erobre enn det armenske språket. Etter en stund sluttet han å reise ut til det armenske klosteret.

Vi forstår baklengs. Det mørkeste klosteret var Sanahin. Hemmelighetsfullt. Nesten ikke et menneske å se da vi gikk rundt der, som om å være i Indiana Jones' kulisser. Skjulte skatter. Mørkt, fuktig, muggent. Dramatiske utskjæringer, noen ga vitnesbyrd om at det fantes et medisinsk akademi her på 1200-tallet.

Senere leste jeg at mystikeren og komponisten G.I. Gurdjieff studerte blant munkene i Sanahin på slutten av 1800-tallet. Han var også armener, og hans musikk er noe av det mest

kryptiske som fins. Men svært vakker. Seim & Haltli har spilt den inn, det har også Keith Jarrett i 1980 på albumet *Sacred Hymns* .

Det tredje UNESCO-klosteret er Geghard. Det ligger i en dal oppe i en fjellside, ikke langt unna Jerevan. Kanskje det aller vakreste klosteret. Det skyldtes ikke bare arkitekturen og naturen utenfor. Vi sto utendørs helt på slutten av besøket vårt. Hørte noen svake toner og smøg oss inn en trang og lang passasje til et gammelt begravelseskammer som var hugget ut i fjellsiden. Der sto fem sangere som tilførte arkitekturen det den hadde manglet: Musikken. Akustikken. De menneskelige stemmene. Fra et hull i taket falt lyset ned på sangerne, der de sto og lot kirkemusikk og folkemusikk gå opp i en høyere armensk helhet.

Neste uke: Naturlig gastronomi i Georgia.